

УДК 327.29. (= 161.1) 091 (436 : 477.83/.86) "1868"

ЕПІЗОД З ІСТОРІЇ ПОШИРЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ПАНСЛАВІСТСЬКИХ ІДЕЙ У ГАБСБУРЗЬКІЙ МОНАРХІЇ (1868 рік)

Остап СЕРЕДА

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України

У листі о. М. Ф. Раєвського, священника при російському посольстві у Відні, до професора Н. О. Попова, секретаря Московського комітету Слов'янського благодійного товариства, що публікується, йдеться про заходи щодо організації проросійського руху на теренах Габсбурзької монархії наприкінці 60-х років XIX ст., зокрема участь у ньому ряду галицько-руських діячів (Й. Лівчака, К. Климковича, єпископа М. Куземського). Аналіз фінансового та інтелектуального впливу російських панславів на національних діячів Австро-Угорської імперії вказує на значення проросійських тенденцій у Центрально-Східній Європі того часу для формування національної ідентичності українців Галичини.

Ключові слова: російський панславізм, галицькі русофіли й народовці, слов'янська ідея, національна ідентичність.

Різні інтерпретації "слов'янської ідеї", характеру та меж слов'янської спільноти знаходилися в центрі ідеологічних дискусій національних діячів Центрально-Східної Європи (у тому числі й у півдавстрійській Галичині) другої половини XIX ст. Те чи інше трактування могло посилювати, послаблювати або ж істотно модифікувати проекти творення новочасних націй в регіоні. Наприклад, у 60-х роках XIX ст. російський панславівський рух був тісно пов'язаний з формуванням новочасного російського націоналізму. У найбільш радикальних планах панславівців російська культура мала стати загальнослов'янською, а слов'янські народи повинні були утворити одну російськомовну національну спільноту.

Якщо матеріали громадсько-політичного життя подають важливу інформацію про ідейний клімат епохи, то такі джерела, як внутрішні документи національних інституцій, приватне листування, дозволяють відтворити закулісні механізми формування національно-політичних орієнтацій. Опублікований нижче лист протоієрея Михайла Федоровича Раєвського (1811–1884), священника при російському посольстві у Відні, до Ніла Олександровича Попова (1833–1891), професора Московського університету й секретаря Московського слов'янського комітету, висвітлює різноманітні канали фінансового та інтелектуального впливу російських панславівців на слов'янських діячів у Габсбурзькій монархії, зокрема на галицьких українців ("русинів"). Він надає додаткову інформацію про роль русофільської течії в Галичині та окремих галицько-руських діячів – Йосипа Лівчака (1839–1914), Ксенофонта Климковича (1835–1881), єпископа Михайла Куземського (1809–1879) та ін. – у проросійському русі в імперії.

Для відтворення передісторії листа, що публікується, потрібно врахувати зміни в зовнішній політиці й настроях громадськості Російської імперії та інтелектуальний клімат у монархії Габсбургів на час проведення Слов'янського з'їзду 1867 року. Як слушно

зазначають російські дослідники, наприкінці 1850-х років слов'янофіли з угруповання, що переслідувалося за часів імператора Миколи I, перетворилися на наближену до урядових кіл групу. На російські дипломатичні пости були призначені особи, які співчували слов'янській ідеї, російський уряд розпочав “дипломатичну” гру “в панславізм”, а слов'янська тематика з наукової сфери перейшла на сторінки преси й зайняла важливе місце в громадсько-політичному житті російської освіченої публіки¹.

У січні 1858 р. у Москві було засновано й затверджено імператором Олександром II перший комітет Слов'янського благодійного товариства, згодом такі ж комітети утворилися в Санкт-Петербурзі (1868), Києві (1869) та Одесі (1870). Хоча початково Московський комітет, який головним чином складався з університетської професури, дворян-чиновників та офіцерів, підтримував зв'язки з південними слов'янами Османської імперії та намагався посилити серед них російські впливи, зокрема через надання стипендій для навчання молодих болгарів у Росії, уже в середині 1860-х років він переорієнтовується на співпрацю з інтелігенцією слов'янських народів монархії Габсбургів і на боротьбу з польським рухом, у тому числі й у межах Російської імперії. У сферу діяльності Комітету потрапили й галицькі русини. Уже в 1863 р. він спонсорував постачання російських книг у Галичину². Приблизно половину коштів Комітету становили пожертви імператриці та дотація Міністерства народної освіти, решту – гроші, зібрані громадськими заходами.

Автор листа, що публікується – о. М. Раєвський – був головним закордонним представником слов'янських комітетів на теренах Габсбурзької монархії. Йому належав план поширення російського впливу на слов'ян Австрійської імперії, що включав розвиток літературних відносин (тобто розповсюдження російських книг, газет і журналів), видання в Австрії проросійських газет, фінансову підтримку культурно-освітніх установ слов'ян³. З опублікованих записок і листів М. Раєвського за 1858–1860 рр. видно, що той звертав увагу майже винятково на кризові моменти в міжнаціональних відносинах в Австрійській імперії, повсюди вбачаючи постійне протистояння між слов'янами та монархією. Серед об'єктів його уваги постійно перебувала й Галичина, де, як вважав російський протоієрей, точилася боротьба “между польским и русским элементом”, водночас “преследуется русский язык и в училищах, и в газетах, и в домашнем обхождении как язык опасной тенденции”⁴. У такому ж тоні витримана спеціальна стаття М. Раєвського, присвячена Галичині, що була опублікована в журналі Санкт-Петербурзької духовної академії “Христіанское чтение” в 1862 р. У ній йшлося про розвиток громадсько-політичного життя та “обрядову” боротьбу “русского народа в Галиции” в контексті його протистояння польському натискові. Автор в усьому бачив прояви русофільських настроїв та ігнорував інші течії. Прикметно, що знову велика роль в утвердженні проросійських настроїв

¹ Чуркина И. В. Общественные, научные и культурные связи славян Австрийской монархии и России в 60-е годы XIX в. // История, культура, этнография и фольклор славянских народов (VII Международный съезд славистов. Варшава, август 1973 г. Доклады советской делегации). Москва, 1973. С. 187–188, 196; Павленко О. В. “Славянский фактор” в отношениях России и Австрии в 40–60-е годы XIX века // Славяно-германские исследования. Москва, 2000. Т. 1–2 / Отв. ред. А. А. Гугнин, А. В. Циммерлинг. С. 280.

² Поповъ Н. А. Краткій отчетъ о десятилѣтней дѣятельности (1858–1868) Славянскаго Благотворительнаго комитета въ Москвѣ. Москва, 1868. С. 19–20.

³ Чуркина И. В. Общественные, научные и культурные связи... С. 197–198.

⁴ Кондратьева В. Н. Записки М. Ф. Раевского о положении подвластных Австрии народов // Славяно-германские отношения / Отв. ред. В. Д. Королук. Москва, 1964. С. 181–196.

відводилася впливу російської художньої літератури. М. Раєвський був переконаний (у рік вибуху зацікавлення до поезій Тараса Шевченка серед галицьких гімназистів і студентів), що “галицьким русскимъ не нравится особенная ли тература въ Малороссіи; они спорятъ противъ нее, не принимаютъ ее, вида въ этомъ возможность въ последствіи и политическаго дѣленія Руси”⁵. Напевно ці судження відображали погляди та оцінки галичан з оточення М. Раєвського, які здебільшого були русофілами.

Віденське оточення М. Раєвського було добре відоме як центр російського панславізму в монархії Габсбургів⁶. До гуртка М. Раєвського належав у 1858–1863 рр. і відомий художник Корнило Устиянович, який описав його згодом, коли вже перейшов на українофільські позиції, у своїх спогадах: “що недѣлѣ, а бувало и що четверга, сходили ся въ его мешканю знакомѣ ему дѣячѣ славянскѣ, а зъ ними и молодѣжъ, що пробувала у Вѣдни. Они толкували и спорили о своихъ народныхъ дѣлахъ, а привѣтнѣй, симпатичнѣй и освѣченѣй господарь прислухувавъ ся пильно всему, лагодивъ споръ и познакомлювавъ всѣхъ зъ Россією и еи передовыми славянофилами, якъ Хомяковъ, Аксаковъ, Самаринъ, Погодинъ и инші. Высокій и показный ростомъ, хорошого лица, съ кучерявымъ, уже трохи шпакватымъ волосомъ, Раевскій умѣвъ собѣ надати великої поваги, а его глубокой, сильной и приятной голосъ вкрадавъ ся кождому въ сердце [...] Кто тамъ попалъ, почувъ ся вѣдъ разу членомъ великой славянской родины, а побачивши тамъ часто всѣхъ – не выключаячи и Поляковъ – подъ одною стрѣхою мусѣвъ затужити за чимсь, чего може й нѣколи не було, а забажати того, що Богъ знае чи коли й буде, – то есть осушена идеѣ всеславянства”⁷. Саме під впливом оточення М. Раєвського К. Устиянович і багато інших молодих галичан, що перебували тоді у Відні, захопилися ідеями панславізму, що по суті були дуже близькими до панрусизму – мовно-культурного й політичного⁸.

Показовими щодо посилення панросійських тенденцій у той час були міркування російського подорожнього Василя Кельсієва, який у 1866–1867 рр. відвідав Галичину. На його думку, “вся цѣль и идеаль славянства состоитъ въ томъ, чтобы слиться, во что бы то ни стало, воедино; слиться въ одинъ народъ, возъмѣтъ одинъ языкъ, одну азбуку, одну церковь, такъ чтобы чехъ считалъ бы себя въ Москвѣ такъ же дома, какъ великорусъ будетъ считать себя дома въ Прагѣ”, а єдиним порятунком для слов’янства було прийняти російську літературну мову⁹. З огляду на перспективи створення єдиного слов’янського

⁵ Раевскій М. О національномъ и религіозномъ движеніи русскаго народа въ Галиціи // Христіанское чтение. Санкт-Петербург, 1862. Ч. 2. С. 111–128.

⁶ Про вплив М. Раєвського на поширення русофільських настроїв серед українців Відня, зокрема на товариство віденських богословів св. Кирила і Мефодія див.: Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. XIX ст. Львів, 1917. С. 106–107.

⁷ Устиянович К. М. Ф. Раевскій и російскій панславізмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого. Львів, 1884. С. 5–6.

⁸ Зокрема, М. Раєвський мав визначальний вплив на національно-політичну самоідентифікацію одного з лідерів галицько-руського “москвофільства” 80–90-х рр. XIX ст. Миколи Антоневича (Чорновол І. Забутий учитель І. Франка. Микола Антоневич – професор і посол на сейм // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Перемишль; Львів, 2001. Вип. 2: Видатні діячі Перемищини / Під ред. С. Заброварного. С. 185–187).

⁹ Кельсієв В. Галичина и Молдавія, путевые письма. Санкт-Петербург, 1868. С. 81–84. Про те, що погляди В. Кельсієва підтримувались російськими слов’янофілами, свідчить розповсюдження його подорожніх записок заходами Слов’янського благодійного комітету в Москві (Протоколь засѣданія Славянскаго Благотворительнаго комитета 9 декабря 1868 года. [Б. м., б. д.]. (Передрук з “Московскихъ Университетскихъ Извѣстий”. 1868. № 9). С. 32).

народу діяльність молодих українофілів-“народовців” у Галичині викликала особливе роздратування панславів. Очевидно, що відмова галицьких русинів сприйняти російську літературну мову підживляла ці плани, натомість можлива перемога русофільської течії в Галичині була б першим значним успіхом на шляху їх реалізації і посилювала б російські впливи в усій Австрійській імперії¹⁰. На той час у Росії виросло зацікавлення Галичиною та її освіченими колами, представників яких вербували на службу в Холмщину. Тема переслідувань “русских” в Галичині зайняла постійне місце на шпальтах популярної націоналістичної газети “Московские ведомости” (редактор – Михайло Катков), що була одним з органів панславівських кіл. У Москві відбувся ряд добродійних літературних вечорів, де збирали кошти для галичан.

Напередодні остаточного формування дуалістичної системи правління в Австрійській імперії та проведення Московського Слов’янського з’їзду й етнографічної виставки (травень–червень 1867 р.) контакти М. Раєвського з представниками інтелігенції народів Габсбурзької монархії значно активізувалися. Саме він був головним організатором з’їзду на теренах Габсбурзької монархії і підтримував контакти з усіма слов’янськими товариствами, зокрема з “Галицько-руською матицею” у Львові. З’їзд відбувся в той час, коли значна частина австрійських слов’янських діячів, розчарованих у перспективах австрославизму, перейшла в опозицію до політики дуалізму та (відмінно від 1848 р.) сприймала російський панславизм як союзника в боротьбі за вплив у Придунайській монархії. Особливо сильні проросійські настрої проявлялися серед чеських політиків молодочеського напрямку. Під

¹⁰ Власне під таким кутом зору розглядали діяльність російських панславів галицькі народовці від середини 60-х років XIX ст. У редакційному огляді часопису “Мета” з 1865 р. зазначалося, що “Москалі самі – се-бъ-то Славянофили московські – зъ тимъ уже не таятця, що ихъ идеаломъ есть омоскаленне всіхъ Славянъ. Дотеперішні поступки Москви потверждають достаточно, що сей идеаль не есть яка-небудь фантастична мрія, але справдешній плянь, которий Москва досі консеквентно перепроводжала и дальше перепроводжати хоче. “При першій okazji одберемо въ Австрій Галицію”, – такъ обзиваетця нині Москва! [...] На що-жъ Москві нашої Галичини, питаємось? Ото вона уважає Галичину за такий край, которий її пропагандою вже достаточно приготовлений до омоскалення, а по крайній мірі великого опору не заявить. Взявши Галичину, опершись на Карпатахъ, легко їй потімъ добратись до самого серця Славянщини, и омоскалювати решту меншихъ народівъ, коли вже зъ двома найбільшими, руськимъ и польськимъ, діло такъ легко пішло” (Оглядъ політичний // Мета. Львів, 1865. № 1. С. 29–32). В іншій статті з того часу національна місія українців вбачалася в боротьбі проти російської версії слов’янофільства: “Будуща кормига московська надъ Славянами може зломатись тільки на Україні. Народъ Южноі-Русі одинъ може дати перевагу принципамъ славянськимъ або московськимъ – своїмъ автономичнімъ життямъ або смертю. Наші степи будуть великимъ боєвищемъ, наші славні могили будуть свідками, де підпишетця рішенецъ: чи бути московсько-славянській, централізованій, невольничій імперіі – чи великій федераціі, братній, славянській, під корогвою династії, звиваючої округъ себе свіжий вінокъ изъ rozmaитихъ квітокъ славянськихъ” (Славянофилство московське. Допись зъ України // Мета. 1865. № 1. С. 23–25). Подібно були написані редакційні коментарі щодо російського панславизму і Слов’янського з’їзду народовецької газети “Русь” у 1867 р. (див., наприклад: До нашихъ читателейъ // Русь. Львів, 1867. 21 квітня. Ч. 7. С. 1). Загалом ранні народовці не заперечували слов’янську ідею, а намагалися погодити її з українською, “шевченківською” національною ідеєю (Стеблій Ф. Слов’янська ідея в інтерпретації української публіцистики в Галичині 60–80-х рр. XIX ст. (За матеріалами народовецької преси) // Другий Міжнародний конгрес українців (Львів, 22–28 серпня 1993 р.). Доповіді і повідомлення: Історія. Львів, 1994. Ч. 1. С. 199–208).

час з'їзду висловлювалися надії, що за два-три роки слов'янські країни увійдуть до федеративної Росії або ж стануть незалежними під її протекторатом¹¹.

Серед 66 слов'янських делегатів з'їзду були львівський професор Яків Головацький і віденський журналіст Й. Лівчак, редактор популярного сатиричного часопису "Страхопуд" (1863–1868) та ілюстрованого додатку "Золотая грамота" (1864–1867). На прикладі останнього часопису можемо побачити еволюцію поглядів Й. Лівчака. Якщо в перших номерах "Золотої грамоти" він вміщував матеріали про Т. Шевченка й запорізьких козаків, пишучи "язичієм", то наприкінці 1865 р. зосередився на публікаціях про Росію та передруках російських панславистів, а в 1867 р. взагалі перейшов на російську мову. На зміну орієнтації Й. Лівчака напевно вплинула його подорож восени 1865 р. до Варшави, Петербурга й Москви¹².

Після Слов'янського з'їзду 1867 року діяльність Московського слов'янського комітету на теренах Габсбурзької монархії істотно поживилася. І автор, і адресат листа, що публікується, брали в ній якнайактивнішу участь. У березні 1868 р. Н. Попов сформулював програму утвердження солідарності західних і південних слов'ян з російським народом, що включала посилення інформативних контактів між ними, підтримку слов'янських науково-культурних інституцій та персональну допомогу окремим політичним активістам. У травні 1868 р. на зустрічі ряду чільних слов'янських діячів у Празі за участю українців Богдана Дідицького, Адольфа Добрянського, Якова Головацького, Степана Качали йшлося про створення координаційного центру слов'янського руху, але більшість присутніх обмежувалася декларуванням духовної єдності з Росією і намагалася уникнути організаційного контролю з боку Московського слов'янського комітету, що викликало невдоволення росіян. Того ж місяця на нарадах у М. Раєвського російських слов'янофілів за участю А. Добрянського і Й. Лівчака були визначені головні напрями діяльності слов'янських комітетів на теренах Габсбурзької монархії. Допомогу вирішено зосередити на проросійській діяльності у Відні, на західноукраїнських землях і в Словаччині¹³.

Ще під час Слов'янського з'їзду 1867 року Й. Лівчак мав зустріч з російським міністром освіти Дмитром Толстим, на якій обговорювалося видання часопису для поширення російської мови серед австрійських слов'ян. Цікаво, що на думку міністра він мав стати дійовим засобом боротьби проти галицьких українофілів. З фондів російського Міністерства народної освіти та з бюджету Царства Польського Й. Лівчак отримав значні суми (1 000 гульденів і 1 000 рублів) на нове видання¹⁴.

¹¹ Tanty M. Panslawizm, carat, Polacy. Zjazd słowiański w Moskwie 1867 roku. Warszawa, 1970. S. 104–110.

¹² Цікаво, що під час варшавських зустрічей з Василем Білозерським, Миколою Костомаровим і Пантелеймоном Кулішем Й. Лівчак намагався узгодити з ними свої погляди щодо національно-культурної ситуації, в тому числі розвитку "українофільства", в Галичині. Пізніше оцінки цих зустрічей Й. Лівчака та П. Куліша істотно різнилися: перший у подорожніх записках зокрема твердив, що саме П. Куліш та його товариші порадили відмовитися від "язичія" і перейти в "Золотій грамоті" на російську літературну мову, другий запевняв, що висловлені ним погляди сильно перекутили (*Студинський К.* До історії зв'язків П. Куліша з Осипом Лівчаком // П. О. Куліш (матеріали і розвідки) / Під ред. К. Студинського і Ф. Савченка. Львів, 1929. Ч. 1 [Збірник філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка. Т. XXII]. С. 27–42).

¹³ Чуркина И. В. Общественные, научные и культурные связи... С. 202; Wendland A. V. Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland, 1848–1915. Wien, 2001. S. 432–433.

¹⁴ Tanty M. Panslawizm, carat, Polacy... S. 117; Wendland A. V. Die Russophilen... S. 433.

В останньому 17-му числі “Золотої грамоти” була опублікована програма майбутнього часопису “Славянская Заря” (передрукована згодом у львівському русофільському “Слові”). У ній обґрунтовувалася потреба об’єднання габсбурзьких слов’ян російською мовою для досягнення спільних політичних завдань. Таким завданням було створення окремої від Росії “західно-слов’янської” держави під проводом династії Габсбургів. “Мы желалибы видѣть въ Европѣ два великія славянскія гсударства съ однимъ русскимъ языкомъ – въ вѣчномъ естественномъ союзѣ между собою, основанномъ на общенародномъ славянскомъ сознаніи и на проистекающей отсюда солидарности общеславянскихъ интересовъ”, – стверджували редактор нового часопису Й. Лівчак і його помічник К. Климкович¹⁵.

Участь останнього в новому виданні була великою несподіванкою. К. Климкович до того часу послідовно пропагував “українську ідею” в Галичині. Саме йому належав ряд програмних статей, опублікованих у редагованому ним часописі “Мета”, які найповніше відображали національно-культурні та політичні погляди ранніх народовців, у тому числі протиставлення проросійським тенденціям¹⁶. Після того, як у грудні 1865 р. через фінансові проблеми “Мета” перестала виходити, він через брак грошей перебував здебільшого в рідному селі на Станіславщині. Пропозиція переїхати до Відня переважила національні ідеали, які він перед тим відстоював і поширював. Фінансові інтереси у випадку переходу К. Климковича до проросійського табору відіграли, очевидно, першочергову роль¹⁷. У другому числі “Славянскої Зари” (перше вийшло 13 липня 1867 р.) з’явилася друком його стаття під промовистим заголовком “Слѣдуетъ ли быть малорусскому вопросу?” Автор прагнув, щоб “столь близки другъ другу племена славянскіе, соединились посредствомъ одного литературного органа и составили бы одну великую культурную націю”. Ті слов’яни, що свідомо прагнули подальшого роздроблення слов’янства (зокрема й українські діячі), тільки шкодили власним інтересам. Український національний рух, на думку автора статті, не мав перспектив ще й тому, що “время его рожденія очень близко, а рождающая причина – сознательное подражаніе западнымъ и южнымъ племенамъ славянскимъ, следовательно – не историческая необходимость, а племенной эгоизмъ”¹⁸.

¹⁵ Золотая Грамота. Відень, 1867. Ч. 17. С. 139–140. Цікаво, як намагалися проінтерпретувати цю політичну програму діячі українського руху, не схильні до русоцентричної версії панславизму. М. Костомаров, приневолений Й. Лівчаком написати до “Славянскої Зари”, побачив чимало позитивного в тому, що редактори не прагнули приєднати всіх слов’ян до Російської імперії. Він наголошував, що прийняття російської як мови міжнародного спілкування між слов’янами не мало перешкоджати вільному розвитку всіх інших слов’янських мов (*Костомаровъ Н. Корреспонденція // Славянская Заря. Відень, 1867. № 1. 1 (13) июля. С. 18–22*). Див. також народовецьку критику програми “Славянскої Зари”, загалом витриману в дусі австрославизму, авторства Володимира Шашкевича (“Славянская Заря” и її програма // *Русь. 1867. Ч. 5. 14 квітня. С. 3–4; Ч. 6. 18 квітня. С. 1–2; Ч. 8. 25 квітня. С. 2–3; Ч. 10. 2 травня. С. 3–4*).

¹⁶ *Серета О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1999. Вип. 34. С. 199–214.*

¹⁷ К. Устиянович твердив, що К. Климкович “тільки для хлѣба редагував “Зорю Славянску” і “нігде не спронева’ривъ ся своѣй народній иден”. Очевидно, йшлося про те, що в душі він зберігав вірність своїм попереднім ідеалам (*Устияновичъ К. М. Ф. Раевскій и росіійскій панславизмъ... С. 39*).

¹⁸ *Климковичъ К. Г. Слѣдуетъ ли быть малорусскому вопросу? // Славянская Заря. 1867. № 2. 1 (13) августа. С. 37–43.*

Усього з липня 1867 р. до травня 1868 р. вийшло 20 номерів часопису “Славянская Заря”. Відповідальним редактором останнього номера був уже К. Климкович, а Й. Лівчак був зазначений лише як видавець. Лист М. Раєвського свідчить про залежність “Славянскої Зарі” від зовнішньої фінансової допомоги і про відмову в такій допомозі з боку Московського слов’янського комітету як про причину занепаду часопису. Водночас він надає інформацію про внутрішні відносини між редакторами та російським протоієреєм.

У листі заторкується також ряд інших важливих аспектів проросійської роботи, яку вів М. Раєвський. Одним з реципієнтів допомоги було віденське студентське товариство “Основа”, утворене з ініціативи Й. Лівчака галицькими, угорськими і буковинськими “руськими” університетськими студентами восени 1867 р.¹⁹ З листа довідуємося про опікунську роль М. Раєвського над товариством та участь у його роботі К. Климковича. Насправді, за даними польського дослідника Мечислава Танти, аж до 1873 р. товариство отримувало близько 500 рублів щорічно від російських слов’янських комітетів²⁰. Як видно з листа, товариству “Основа” відводилась особлива роль у поширенні “русского языка и русских понятий” серед інших слов’янських студентів, які навчалися у Відні, та в протистоянні українофільському студентському товариству “Січ”. Стипендійній допомозі слов’янському студентству, головним чином з Галичини й Словаччини, у Відні і на його батьківщині приділялася особлива увага. Як бачимо, у розповсюдженні коштів у Галичині головну роль відігравав М. Куземський, хоч на той час він уже був єпископом Холмським.

Зберігся лист-відповідь професора Н. Попова від 8 жовтня 1868 р., опублікований серед інших його листів до М. Раєвського²¹. Н. Попов дозволяв видати гроші лише К. Климковичу (200 рублів) і Венедиктові Площанському (100 рублів). Ще по 100 рублів Н. Попов просив переслати в Прагу Адольфу Патері та Йозефу Коларжу (“за их труды по распространению русского языка между соотечественниками”). Як виправдовувався секретар Московського слов’янського комітету, “более выслать в настоящее время не можем, ибо касса находится не в блестящем положении”. Гроші були переслані разом з листом і роздані за призначенням протоієреєм, про що свідчить його примітка.

Роздані суми не могли відродити “Славянскую Зарю”. К. Климкович восени 1868 р. повернувся в Галичину і, не маючи постійних засобів для існування, виїхав додому на село²².

¹⁹ Слово. Львів, 1867. Ч. 97. 21 грудня.

²⁰ *Tantu M. Panslawizm, carat, Polacy...* S. 234–236.

²¹ Зарубежные славяне и Россия. Документы архива М. Ф. Раевского: 40–80 годы XIX в. / Сост. В. Матула, И. В. Чуркина. Москва, 1975. С. 372.

²² Весною 1869 р. він відновив контакти з галицькими народовцями, зокрема з Анатолем Вахнянином, намагаючись повернутися до своїх давніших однодумців (*Вахнянин А.* Листи до Пантелеймона Куліша (1869 р.) / Видав К. Студинський. Львів, 1908. С. 95). Але повернення К. Климковича до народовців не пройшло гладко, оскільки ті довго не могли пробачити йому зраду. “Щоб ми Климковича або Стебельського прийняли у нашу громаду – хорони насъ Боже!” – зарікався той же А. Вахнянин ще в січні 1869 р. Однак уже в лютому, обдумуючи плани заснування у Львові народовецької політичної газети, він змушений був визнати, що “у нас крімъ Климковича – *males necessarium* – не має такожъ [людей]; що жь діяти [...] Вінъ одинъ повівъ би діло те добре” (Там само. С. 31, 41). З наступного року К. Климкович взяв активну участь у виданні народовецької газети “Основа” (1870–1872), що наголошувала на окремішності українського (“южно-русского”) народу серед інших слов’янських народів; був якийсь час її видавцем та відповідальним редактором (з серпня 1871 р.). Але К. Климковичу вже не вдалося повернутися на позицію провідного народовецького публіциста, а його образ відступника від української ідеї, нехай і тимчасового, набув своєрідного трагічно-лиховісного відтінку в очах сучасників. П. Куліш називав його в 1868 р.

Його колишній співробітник Й. Лівчак з квітня 1869 р. і до смерті проживав в Російській імперії (у Вільносі й Санкт-Петербурзі). Там він зробив ряд цікавих технічних винаходів, про що з гордістю повідомляла галицька русофільська преса²³.

Лист М. Раєвського розкриває лише окремі шляхи підтримки русофільської діяльності в Галичині. В офіційних звітах московського комітету з другої половини 1860-х років згадується про виділення 1 000 рублів “для русских школь в Галиции”, пересилку книг “Галицько-руській матиці”, “Народному дому”, Закладові оо. Василян у Бучачі та іншим інституціям русофільської орієнтації²⁴. На підставі кореспонденції слов’янських комітетів М. Танти встановив, що за посередництвом М. Раєвського редактор “Слова” Б. Дідицький отримав у 1868 р. 500 рублів (хоча, як впливає з листа М. Раєвського, того року Б. Дідицькому планувалося передати 1 000 рублів), у 1869 р. – 500 гюльденів (тобто, приблизно вдвічі менше) і в 1870 р. – 300 рублів (суми відповідають річний платні урядовця середнього рівня²⁵). Дещо меншу одноразову допомогу отримав закарпатський часопис “Світ” (100 гюльденів), для якого, як видно з листа, планувалося роль російського політичного органу в Угорщині²⁶. Певні суми були направлені для студентів Львівського університету (1 000 рублів) і на літературні цілі (500 рублів)²⁷.

“Слово” отримувало щорічну допомогу в розмірі 500 рублів від російського Міністерства народної освіти й надалі – до Емського указу 1876 р., коли в російських урядових колах прийнято рішення збільшити цю субсидію до 2 000 гюльденів (щоправда, воно так і не було втілене у життя). У 1880-х роках інтерес до “Слова” проявило вже військове міністерство Росії, яке добилося встановлення значно вищої субсидії в розмірі 6 000 гюльденів на рік²⁸. Таким чином галицько-руська проблематика з питання, що хвилювало відносно обмежений сегмент російської громадськості, перетворювалася на важливий аспект російської політики щодо Австро-Угорської імперії.

Напередодні Першої світової війни фінансова допомога проросійським інституціям та діячам в Галичині вийшла на зовсім інший рівень – суми щорічних субсидій від російських офіційних установ обчислювалися десятками й навіть сотнями тисяч рублів²⁹. Однак цікаво,

“падшим ангелом”, а Іван Франко згодом зауважив, що на ньому назавжди залишилися “тавро відступника від своїх принципів” (*Куліш П.* Листи до М. Д. Білозерського / Упоряд. О. Федорук. Львів; Нью-Йорк, 1997. С. 163; *Франко І. Я.* Українські народовці і радикали // Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. Київ, 1980. Т. 28. С. 199–200).

²³ Див. окремі біографічні інформації про Й. Лівчака серед матеріалів до біографічного словника Івана Левицького: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 167 (І. О. Левицький), оп. 2, од. зб. 1892.

²⁴ Протоколю засідання Славянського Благотворительного комітета в Москві 27 апріля. [Б. м., б. д.]; Протоколю засідання Славянського Благотворительного комітета 9 декабрю 1868 года.

²⁵ *Hoszowski S.* Ceny we Lwowie w latach 1701–1914. Lwów, 1934. S. 151, 154.

²⁶ *Tanty M.* Panslawizm, carat, Polacy... S. 232.

²⁷ *Ibid.* S. 233.

²⁸ *Савченко Ф.* Справа про щорічну таємну субсидію львівському “Слову” (1875–1881) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1929. Т. СЛ. С. 391–404; *Миллер А.* Субсидия газете “Слово”. Галицийские русины в политике Петербурга // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2001. Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. С. 332–338.

²⁹ *Московфільство: документи і матеріали / Вступна стаття, коментарі та добірка документів О. Сухого.* Львів, 2001. С. 57, 100–101, 106–107.

що на той час русофільський рух опинився на узбіччі політичного життя українців Галичини, тоді як наприкінці 60-х років XIX ст. він був найбільш привабливим, викликаючи позитивний відгук навіть серед частини селянства³⁰. Трохи спрощуючи, можемо зауважити, що парадоксальним чином сила впливу русофільських ідей у Галичині була в обернено-пропорційній залежності від величини грошової підмоги з Росії, або ж, точніше, істотна фінансова підтримка надійшла в той час, коли рух вже втратив свої позиції.

В окремих випадках матеріальний чинник міг визначати напрям політичної діяльності певних осіб. Однак не потрібно спрощено обмежувати “зовнішній вплив” лише до купівлі політичних симпатій. Прикметно, що для діячів того часу (в тому числі й для М. Раєвського) характерним було розуміння національної свідомості як продукту певної національної культури; звідси така увага до поширення друкованого слова (у даному випадку – російського). Ідейний вплив, таким чином, був не менш важливим чинником поширення проросійського руху, ніж фінансові субсидії. Назагал мають рацію ті дослідники, котрі шукають джерела галицького русофільства як масового явища не в рублевих подачках, а насамперед в інтелектуальних контактах, ідейному кліматі та політичному контексті тієї епохи³¹. При цьому, на наш погляд, доречно розглядати формування національної ідентичності в Галичині у ширшому східноєвропейському контексті, не обмежуючись лише до галицького польсько-руського протистояння, а враховуючи і зовнішній фактор, у тому числі проросійські тенденції серед національних діячів як у Габсбурзькій, так і в Російській імперіях.

ДОКУМЕНТ

1868 р., серпня 4. Відень. –

Лист протоієрея Михайла Федоровича Раєвського, священика при російському посольстві у Відні, до професора Ніла Олександровича Попова, секретаря Московського комітету Слов'янського благодійного товариства, про заходи щодо організації проросійського руху серед слов'янських народів Австро-Угорської імперії

Почтенніший Ниль Александрович!

Отказъ Славянскаго комитета въ поддержаніи журнала “Русская Заря”^{31*} поставилъ меня въ довольно затруднительное положеніе. Журналъ этотъ преимущественно имѣлъ подписчиковъ изъ западныхъ Славянъ – Чеховъ, Словаковъ и Словенцевъ, служя имъ постояннымъ матеріаломъ для упражненія въ рускомъ языкѣ и поддерживая идею литературнаго Славянскаго единства. При неспособности по этому дѣлу г. Ливчака и –

³⁰ Himka J.-P. Hope in the Tsar: Displaced Naïve Monarchism Among the Ukrainian Peasants of the Habsburg Empire // Russian History. Pittsburgh (Pa), 1980. Vol. 7/1–2. P. 129–134.

³¹ Про різні підходи до вивчення історії галицького русофільства (“москвофільства”) див.: Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 9. С. 254–280.

^{1*} Так у тексті.

откровенно говоря – его небрежности, журнал не мог итти хорошо и не удовлетворял ожиданіямъ подписчиковъ; нужно было ему дать надлежащій ходъ. Это и заставило насъ устранить г. Ливчака отъ дѣла, которое онъ портилъ, предоставивъ его заправлявшему литературною частию журнала (л. 26) // другому редактору Климовичу. Тогда г. Ливчакъ уѣхалъ въ Лондонъ. Климовичъ принялся съ ревностію за свое дѣло, приготовилъ матеріалъ къ изданію двухъ книжекъ; но отъ Васъ пришолъ отказъ. Я надѣялся, что г. Ливчакъ покончить, по пріѣздѣ, самъ дѣло съ Климовичемъ по прежнему между ими условію въ случаѣ неустойки; но, приехавъ изъ Лондона, онъ во всемъ отказалъ Климовичу – въ жалованьи, въ обратной отправкѣ въ Галицію, даже въ квартирѣ, которую нанялъ для него до 1го Октября. Семейный Климовичъ безъ куска хлѣба, безъ крова, вмѣстѣ съ женою, явились ко мнѣ и – безъ преувеличенія, – заливаясь слезами, просили меня помочь имъ отправиться домой. Какъ угодно, Климовичу, оставившему ради насъ украинскій лагерь, для насъ трудившемуся здѣсь и усердно и добросовѣстно при изданіи Зари, нужному для насъ человѣку и готовому намъ служить впоследствии, – нельзя было отказать, и я выдалъ ему на содержаніе, уплату за квартиру и проѣздъ до дома 200 рублей. Пусть рѣшитъ Славянскій комитетъ (л. 26 об.) // – хорошо ли сдѣлалъ и, если хорошо, тогда возвратитъ мнѣ 200 рублей. Представляю Вамъ послѣ всего этого на обсужденіе личность г. Ливчака.

Изъ присланного Комитету печатного устава общества Русскихъ студентовъ “Основа” видно, что цѣль его состоитъ въ поддержаніи въ рускомъ юношествоѣ русскаго духа и распространеніи чрезъ него русскаго языка и русскихъ понятій въ другихъ славянскихъ студентахъ, обучающихся въ Вѣнѣ. Г. Ливчакъ, взявшись за устройство этого общества, оказался неспособнымъ къ дѣлу и, потерявъ совершенно къ себѣ довѣріе его членовъ, принужденъ былъ оставить общество, которое избрало своимъ президентомъ, или управляющимъ дѣлами г. Климовича, который теперь тоже отправился въ Галицію. Теперь во время ваканцій, когда всѣ студенты разъѣхались по домамъ, разошлось и русское общество; но съ Октября мѣсяца оно вновь начнетъ свои собранія. Общество “Основа” безъ постороннего (нашего) пособія и безъ руководства при семъ опытнаго и довѣреннаго лица, выполнить (л. 27) // своей прекрасной задачи будетъ не въ состояніи. Мало того, обманутое въ своихъ ожиданіяхъ отъ Россіи, не имѣя опредѣленнаго мѣста собраній, бібліотеки, занятій, единенія, оно исчахнетъ, и со скуки, съ отчаянія можетъ присоединиться къ обществу “Сѣча”^{2*}; а въ началѣ учебнаго года, т. е. съ 1го Октября ожидаютъ сюда въ Вѣну большаго количества русскихъ студентовъ, желающихъ слушать лекціи лучше на нѣмецкомъ, чѣмъ на польскомъ языкѣ. Почитаю полезнымъ и нужнымъ вторично предложить Комитету разрѣшить мнѣ деньги, назначенныя г. Политу^{3*}, но много ему, по извѣстнымъ причинамъ не переданныя и у меня остающіяся употребить, по мѣрѣ надобности въ пользу общества “Основы” для найма ему съ бібліотекою помѣщенія, на отопленіе, освѣщеніе и прислугу.

Г. Климовичъ согласенъ будетъ возвратиться въ Вѣну и читать лекціи русскаго языка для Вѣнскихъ студентовъ изъ Славянъ за предложеную ему Комитетомъ плату 100 гульденовъ въ мѣсяць и при требуемыхъ условіяхъ. А мнѣ необходимо имѣть при себѣ посредника между мною и Русскими какъ (л. 27 об.) // въ Вѣнѣ, такъ и Галиціи. Безъ существованія общества “Основы” Климовичу не будетъ ни мѣста, ни цѣли, ни предлога

^{2*} “Січ” – українське студентське товариство у Відні, засноване в січні 1868 р.

^{3*} Михайло Політ-Десанчич (1833–1920) – сербський політичний діяч і публіцист у Воеводині.

къ чтенію русских лекцій. И такъ согласенъ ли будетъ Комитетъ поддержать и “Основу” и при ней чтеніе лекцій?

Изъ выданныхъ мнѣ 600 рублей на стипендіи бѣднымъ Славянскимъ студентамъ въ Вѣнѣ мною истрчено доселѣ только 100 рублей на пособіе двоимъ галицкимъ студентамъ Водилевичу и Децекевичу. Болѣе не могъ истратить потому, во-первыхъ, что по милости “Вѣсти” объявлено было при моемъ пріѣздѣ сюда въ Вѣнскихъ газетахъ, что я привезъ деньги для Вѣнскихъ студентовъ (нужна была осторожность), во-вторыхъ, пріѣхавъ къ концу учебнаго года, я нашель студентовъ такъ или иначе уже пріютившимися. Съ Октября мѣсяца, какъ я сказалъ выше, ожидаютъ сюда большаго числа русскихъ студентовъ изъ Галиціи, и потому г. Епископъ Куземскій, Гушалевичъ^{4*} и др. уже просили меня предварительно не оставить ихъ пособіемъ со стороны Комитета. Просили меня о томъ же и Словаки. Слѣдовательно въ будущемъ (л. 28) // учебномъ году для этой цѣли понадобится мнѣ болѣе денегъ. Росписки лицъ, получающихъ единовременное пособіе, я представляю Комитету обыкновенно вслѣдъ за выдачею лицу пособія; но росписокъ стипендіатовъ не могу посылать ежемѣсячно и полагаю лучшимъ пересылать ихъ два раза въ годъ. Въ бытность свою въ Вѣнѣ въ послѣднее время г. Епископъ Куземскій просиль меня довести до свѣдѣнія Комитета, что гл. вная потребность въ Галиціи состоитъ въ пособіи бѣднымъ русскимъ студентамъ, – будущимъ дѣятелямъ страны, – студентамъ, живущимъ въ Народномъ домѣ, въ Ставропигии и внѣ этихъ заведеній за неимѣніемъ тамъ мѣста; и такъ какъ у насъ во Львовѣ нѣтъ теперь людей столь дѣятельныхъ, столь пользующихся довѣріемъ народа, и знающихъ его нужды какъ Куземскій, то, – по моему предложенію г. Епископъ и впредь охотно беретъ на себя передъ Комитетомъ обязанность изъ Холма распоряжаться пособіями для Галицкихъ студентовъ и всей вообще Галиціи, имѣя тамъ своихъ людей. Полагаю, что Комитетъ былъ такъ добръ и (л. 28 об.) // давалъ, какъ извѣстно по газетамъ, вспомошествованіе другимъ, пострадавшимъ отъ выставки; тѣмъ болѣе можетъ онъ пособить бѣдному пострадавшему студенту, давъ ему черезъ то пособіе къ продолженію своего образованія.

Въ прошлый разъ я передалъ отъ Комитета пособіе Св. Мартынской національной гимназіи^{5*} въ 400 рублей. Другая Словацкая національная гимназія Реуцкая^{6*} тоже обращается съ просьбой о вспомошествованіи, такъ какъ расходы ея постоянно увеличиваются, а поддержки отъ своихъ, по обстоятельствамъ политическимъ мало. Прошу Комитетъ и на эту гимназію обратить свою милость.

Издаваемая въ Ужгородѣ газета “Свѣтъ” изъ литературной превращается въ политическую. Нуженъ фондъ. Издатель ея Г. Сабовъ^{7*} обращается къ публикѣ съ возваніемъ (которое будетъ прислано при случаѣ) составить для газеты фондъ на акціяхъ. Обратился съ этимъ предложеніемъ и ко мнѣ. Я указалъ ему на общество Св. Василя^{8*},

^{4*} Иван Гушалевич (1823–1903) – письменник, журналист та громадський діяч русофільського напрямку в Галичині, довголітній посол Галицького сейму.

^{5*} Словацька протестантська гімназія, заснована в м. Турчанський св. Мартін в 1867 р. Діяла до 1875 р.

^{6*} Словацька протестантська гімназія, заснована в м. Велька Ревуца в 1862 р. Діяла до 1874 р.

^{7*} Кирило Сабов (1838–?) – греко-католицький священник і гімназійний викладач на Закарпатті. У 1867–1869 рр. – редактор ужгородської газети “Світ”.

^{8*} Общество св. Василя Великого – русофільське товариство в Ужгороді, засноване 1864 р. Олександром Духновичем.

которому дано было отъ насъ пособіе съ литературною цѣлію. Онъ отвѣчалъ, что у общества Св. Василя столько нуждъ съ бѣдными студентами, что (л. 29) // оно помощи газетѣ оказать не можетъ; во вторыхъ тогда газета будетъ въ большей или меньшей мѣрѣ завистѣ отъ членовъ Общества. Представляю рѣшенію Комитета – почтеть ли онъ нужнымъ оказать редакціи этой газеты пособіе. Дѣйствительно русской политической газеты въ Венгріи нѣтъ. Эта газета можетъ быть самостоятельнѣе “Слова”; но не упадетъ ли тогда болѣе “Слово”?

Редакціи “Слова” дана была въ Маѣ поддержка въ 500 рублей. Въ Октябрѣ пошлются остальные 500. Дальнейшее о ней попеченіе прошу ввѣрить г. Епископу Куземскому, если Комитетъ согласенъ будетъ на его посредничество по Галиціи.

Вотъ въ суммѣ ожиданія мои отъ Комитета:

Климковичу – 200 рублей

На “Основу” – 400 р.

На преподаваніе русскаго языка – 800 р.

Прибавки къ фонду на пособіе Вѣнскимъ студентам – 200 р.

Площанскому^{9*} – 300 р. (л. 29 об.) //

Утѣшеновичу^{10*} – 300 р.

Данило – 200 р.

Реуцкой гимназіи – 400 р.

Газетѣ “Свѣтъ” – ?

2.800

P. S. Прошу покорнѣйше и о Словакахъ извѣстить меня, когда, кому, какіе были выдаваемы пособія, по скольку возможно.

Семь ящичковъ съ книгами на дняхъ пришли въ Вѣну, но еще не выданы изъ таможи. Разосланы будутъ въ Сентябрѣ – кому?

За симъ имѣю честь быть Вашимъ покорнѣйшимъ слугою –

Протоирей Раевский

Вѣна 4 Авг[уста]

1868 (л. 30) //

Государственный архив Российской Федерации (г. Москва), ф. 1750 (Славянское благотворительное общество), оп. 1, ед. хр. 72 (Переписка Славянского благотворительного общества с разными лицами и учреждениями), л. 26–30. Рукопис. Оригинал.

^{9*} Венедикт Площанський (1834–1902) – галицько-руський історик і журналіст, редактор львівської газети “Слово” в 1871–1887 рр.

^{10*} Огнеслав Утешенович (1817–1890) – хорватський політичний діяч і урядовець.

**AN EPISODE FROM THE HISTORY OF THE DISSEMINATION OF RUSSIAN
PAN-SLAVIC IDEAS IN THE HABSBERG MONARCHY (1868)**

Ostap SEREDA

The Ivan Franko National University of L'viv, the Chair of Contemporary Ukrainian History

In a letter of Father Mikhail Fedorovich Raevskii, the priest at the Russian embassy in Vienna, to Professor Nil Aleksandrovich Popov, the secretary of the Moscow committee of the Slavic Benevolent Society, various measures taken to organize the pro-Russian movement within the Habsburg monarchy as well as the role of some Galician Ruthenian activists (Iosyp Livchak, Ksenofont Klymkovych, Bishop Mykhailo Kuzemskyi) are discussed. An analysis of financial and intellectual influence of Russian Panславists on the national activists in the Austro-Hungarian empire shows the importance of the pro-Russian tendencies in 19th century East Central Europe for the shaping of national identity in Galicia.

Key words: Russian panslavism, Galician Russophiles and Ukrainophiles, Slavic idea, national identity.

Стаття надійшла до редколегії 27.04.2001
Прийнята до друку 15.10.2001